

Anna Bednarczyk
Uniwersytet Łódzki

PROBLEM PRZEKŁADU CYTATÓW LITERACKICH W TEKŚCIE NAUKOWYM

Zarys treści: Artykuł dotyczy przekładu tekstu naukowego zawierającego cytaty literackie, co piętrzy przed tłumaczem trudności odmienne niż w przypadku tekstu literackiego. Cytaty pełnią w tekście naukowym rolę inną w porównaniu z tą, jaką wypełniają, stanowiąc odrębne teksty literackie, dlatego ich tłumaczenie też musi być inne. Materiałem badawczym stał się mój autoprzeład książki z zakresu literaturoznawstwa z języka rosyjskiego na polski. W artykule rozpatrzono tłumaczenie obecnych w nim cytatów, które ilustrują rozważania teoretyczne dotyczące elementów nacechowanych kulturowo, intertekstu, a także kompozycji oryginału.

Słowa kluczowe: przekład literacki; elementy kulturowe; intertekstualność

1. Przekład tekstu naukowego jako problem przekładoznawczy

Problematyka tłumaczenia tekstu naukowego stosunkowo rzadko staje się przedmiotem badań przekładoznawczych. Stwierdzenie to nie oznacza wprawdzie pustki, braku rozważań na wskazany temat, wskazuje jednak na niewielkie zainteresowanie badaczy tym typem przekładu. Jedyną obszerną pracą podejmującą interesujące mnie zagadnienie jest wydana w 1995 książka Zofii Kozłowskiej (1995). Z kolei praktyczne problemy tego rodzaju tekstów omawia Elżbieta Tabakowska w znanej pracy *O przekładzie na przykładzie*, gdzie prezentuje własne zmagania z tłumaczeniem tekstu naukowego (Tabakowska 1990). Dodajmy do tego nieliczne artykuły poświęcone wskazanemu problemowi i wzmianki o tłumaczeniu tekstów naukowych w pracach dotyczących teorii tłumaczenia, a także zamieszczoną w Internecie prezentację Joanny Warmużyńskiej-Rogóż, która odwołuje się do prac Kozłowskiej oraz

Jerzego Pieńkosa (2003), zajmującego się przede wszystkim przekładem tekstów prawnych i prawniczych (Warmuzińska-Rogóż on-line).

W rozważaniach na temat translacji tekstów naukowych, podobnie jak w przypadku tekstów specjalistycznych, najczęściej wskazuje się na utrudnienia związane z określoną terminologią, co z kolei wiąże się ze specjalistyczną wiedzą, jaką winien dysponować tłumacz. Odnotujmy w tym miejscu, że potoczna wiedza na temat tłumaczenia naukowego sprowadza się właśnie do problemu, jakie kłopoty sprawia tłumaczowi terminologia charakterystyczna dla danej dziedziny, co najlepiej ilustruje następująca nota w Wikipedii:

Tłumaczenie naukowe to przekład naukowych dokumentów związanych z badaniami, skrótów, obrad konferencyjnych i innych publikacji z jednego języka na drugi. Specjalistyczne słownictwo techniczne używane przez badaczy, w każdej dyscyplinie wymaga tego, aby tłumacz tekstów naukowych miał zarówno techniczne, jak i lingwistyczne kompetencje (Wikipedia on-line).

Oprócz specjalistycznego słownictwa tekst naukowy wymusza jednak rozpatrzenie przekładu przypisów, a także opatrywanie tekstu translatorskimi przypisami i komentarzami. Wspomniana już Tabakowska swego czasu wskazywała także na problem odtworzenia w tłumaczeniu tekstu naukowego metafory. Inną jeszcze charakterystyczną cechą tekstu naukowego jest wykorzystanie w nim cytatów, zwykle fragmentów innego tekstu naukowego (Tabakowska 1990: 97–114). Mnie jednak interesować będą cytaty literackie, które najczęściej pojawiają się w historycznoliteraturoznawczych oraz teoretycznoliterackich opracowaniach naukowych. I takie właśnie cytaty oraz możliwości ich tłumaczenia postaram się zaprezentować w niniejszych rozważaniach. Posłużę się przy tym własnym przykładem, ponieważ omawiać będę cytaty, które tłumaczyłam, przekładając na język polski książkę mojego autorstwa napisaną uprzednio po rosyjsku (Bednarczyk 2012). Studium to ukazuje stan współczesnej poezji syberyjskiej na przełomie epoki Związku Radzieckiego oraz obecnej Rosji, dlatego ilustrowana jest licznymi cytatami poetyckimi, z których większość nie ma polskiego wariantu. Dlatego też w tym konkretnym przypadku nie zawsze mogłam stosować się do zasady nakazującej wykorzystanie istniejącego tłumaczenia. Często zmuszona byłam dokonać własnego przekładu.

Przystępując do rozważań o praktyce tłumaczenia cytatu literackiego, odnotuję jeszcze, że w tłumaczonej książce znalazły się cytaty pełniące trzy różne funkcje.

Po pierwsze, były to wybrane przeze mnie i użyte w charakterze epigrafu fragmenty dwóch tekstów, a mianowicie zwrotka znanej piosenki *Увезу тебя*

я в тундре Michaiła Plackowskiego oraz pierwsze wersy jednego z wierszy Kiriłła Kowaldźiego (Pläckovskij on-line; Koval'dži: on-line). Fragmenty te wskazują na problematykę, jaką zajmowałam się w pracy o poezji twórców syberyjskich, a mianowicie na charakterystyczny dla Syberii romantyzm (z tym wiąże się cytat z piosenki) oraz na sytuację polityczną w czasie rozpadu Związku Radzieckiego i formowania się nowej Rosji. W obu przypadkach brak polskiego tłumaczenia, choć piosenka ma polski tytuł – *Zabiorę cię do tundry*. Stąd niezbędny okazał się przekład¹, którego celem było odtworzenie funkcji epigrafów, a co za tym idzie w przypadku piosenki – przekaz podobnego romantycznego obrazu, wskazanie na meliczność tekstu, a w przypadku wiersza – uzyskanie podobnej reakcji czytelnika na nową rosyjską rzeczystwość.

M. Plackowski	
Увезу тебя я в тундру увезу к седым снегам Белой шкурою медвежьей брошу их к твоим ногам По хрустящему морозу поспешим на край земли И среди сугробов дымных затеряемся вдали...	W tundry śniegi cię zabiorę, pojedziemy w srebrny step, Gdzie na skutej lodem ziemi renifery znaczą bieg. Futro białej niedźwiedzicy rzucę miła do twych stóp I na koniec świata pędząc, zaginiemy w bieli dróg...
K. Kowaldźi	
Прощай, СССР, салюты и парады... А солнцу наплевать, который миф исчез, да и Москва легко сменила транспаранты; вчера – КПСС, с утра – Христос воскрес!	Żegnaj ZSRR, salut, defilady... A słońce ma to gdzieś, że mit kolejny padł, a Moskwa transparenty zmieniła i fasady; wczoraj – hura, Kraj Rad, a rano – Boże zbaw!

Do tłumaczenia piosenki wprowadziłam drobne zmiany obrazów, utrzymane jednak w stylistyce i nastroju oryginału, a także inwersje. Zamiast „sivych śniegów”, pojawiły się „śniegi tundry” i „srebrny step”, dodałam też „ziemię skutą lodem”, gdzie „renifery znaczą bieg”. Niemniej obrazy takie i bardzo podobne pojawiają się w kolejnych wersach i strofach piosenki Plackowskiego, np. jelenie odnajdziemy już w pierwszym wersie refrenu. Z kolei w przypadku wiersza zdecydowałam się na mocniejsze niż w oryginale przekleństwo, odwzorowujące jednak charakter rosyjskiego wyrażenia, dodałam też słowo „fasady”, co pozwoliło zachować rym do słowa defilady, zamiast skrótu KPZR (Komunistyczna Partia Związku Radzieckiego) wprowadziłam

¹ Wszystkie nieoznaczone tłumaczenia moje – A.B.

bardziej zrozumiały dla polskiego czytelnika Kraj Rad, a na miejsce charakterystycznego dla Rosjan wielkanocnego pozdrowienia „Христос воскрес”, czyli ‘Chrystus Zmartwychwstał’ – polskie „Boże zbaw”, wprowadzając niezwiązane z określonym świętem religijnym, ale pozwalające zbudować obraz kontrastujący z Partią Komunistyczną.

Jednak w niniejszym artykule interesować mnie będzie przede wszystkim tłumaczenie cytatów wprowadzonych do tekstu głównego. Będą to więc fragmenty analizowanych tekstów, ilustrujące rozważania teoretyczne. Tego rodzaju cytatów jest w pracy najwięcej i to one w większości wymagały dokonania okazjonalnego przekładu. Ponadto zamieściłam w monografii fragmenty wierszy, do których w różny sposób odwoływali się (nawiązywali) syberyjscy poeci. Teksty te, podobnie jak cytaty z omawianych w pracy wierszy poetów syberyjskich, ilustrują rozważania teoretyczne, jednak przede wszystkim demonstrują one przypadki różnego rodzaju nawiązań do innych tekstów. Ich tłumaczenie często istnieje, choć nie zawsze mogło zostać wykorzystane, np. ze względu na kontekst, w jakim pojawił się dany cytat.

Odnotujemy też, że różnica między cytatami z wierszy poetów syberyjskich i pozostałych stanowiących materiał porównawczy nie powoduje różnicy w sposobie translacji. W dalszym ciągu analizy będą mnie więc interesować dwie ostatnie grupy cytatów. Zaznaczę też, że analiza ta dotyczyć będzie nie tyle odtworzenia obrazu poetyckiego, formy czy też płaszczyzny semantycznej, ile wkomponowania danego cytatu do tekstu książki naukowej tak, by pełnił on tę samą funkcję, jaką pełnił w oryginale. Wiąże się to z dominantą przekładową, jaką w danym przypadku jest funkcja ilustracyjna cytatu, a więc jego przydatność dla celów naukowych.

2. Syberyjskie realia a problemy przekładu

Pierwszym problemem, z jakim spotkałam się, tłumacząc na język polski książkę o twórczości współczesnych syberyjskich poetów, było zachowanie wskazań na romantykę Syberii, ukazywaną nie tylko przez obrazy tundry, tajgi, śniegu, ogromnych przestrzeni czy dalekiej drogi, ale również dzięki nawiązaniom do folkloru narodów dalekiej północy. Są to nie tylko realia, pojawiające się w utworach poetyckich, ale także stylizacja na eskimoskie pieśni ludowe. Analizując i interpretując przykładowe teksty, wskazywałam zarówno na obrazy poetyckie właściwe folklorowi syberyjskiemu, charakterystyczne nazwy własne czy opisy obyczajów, jak i na typowe okrzyki, pytania retoryczne, leksykalne i syntaktyczne powtórzenia. Elementy takie znajdzie-

my np. w twórczości Iwana Jeroszyna, którego wiersze Romain Rolland uznał swego czasu za tłumaczenia oryginalnych pieśni narodu ałtajskiego (Solncev 1999). Omawiając charakterystyczne cechy danej twórczości, wypadało zachować je w przekładzie, co więcej, wskazując konkretne przypadki elementów kulturowych bądź stylistycznych, należało odtworzyć w polskim wariantcie te same elementy i zabiegi stylistyczne. Przykładem może być fragment wiersza Jeroszyna *Красная юрта* (*Czerwona jurta*) (Erošin on-line). Omawiając ten tekst, wskazywałam na obrzęd poświęcenia konia, w tym obraz grającego na bębnie szamana, dlatego tłumacząc wiersz, musiałam zachować te same obrazy.

Возле лиственниц много народу, Там не воет ли бубен шамана ? Что-то белое глаз мой заметил, То не пегий ли конь для жертвы ?... ²	Przy modrzewiach kłębi się tłum ludzi, Czy to bęben szamana zawodzi? Coś białego dojrzały me oczy, Czy nie stoi tam ofiarny koń ?...
---	---

Kolejny z przykładów ukazuje stylizację na ludową pieśń eskimoską, w której tłumaczeniu transkrybowałam oryginalny powtarzający się okrzyk, Ałtaj i odniesienia do świata przyrody. Wykorzystałam też możliwość transpozycji akcentu, jaką daje piosenka i w nazwie gór ałtajskich przeniosłam go z przedostatniej sylaby na ostatnią, co pozwoliło zachować rosyjską akcentuację, a jednocześnie rym męski „aj – Ałtaj”.

Ой е ай Птицы спят, Золотой стемнел закат. Вечер тих Ой е ай В сумрак спрятался Алтай. Ой е ай Над горой Свет зари и звездный рой. Ой е ай...	Oj je aj Ptaki śpią, Kręgi światła gasnąc drżą. Wieczór cichy Oj je aj W zmrok już schował się Ałtaj. Oj je aj Znad gór blask Zorza lśni i roje gwiazd. Oj je aj
--	---

Dla analizowanej przeze mnie poezji charakterystyczne są również odwołania do rodzimej syberyjskiej przyrody, krain, rzek, a nawet miejscowości, w tym bliskich autorowi wsi, zwykle miejsca narodzin (Makarov on-line), (Višňakov 2006).

² Wszystkie nieoznaczone tłumaczenia moje – A.B.

Я встретил снег В родимом Большеречье. (Makarow)	Widziałem śnieg W ojczystym Bolszerieczju.
Дайте мне в зрелости чуткие плечи. В Сретенске очаровательный вечер. (Wiszniakow)	Dajcie mi mężne, czułe ramiona. W Srietiensku wieczór cudnie szalony.

Szczególnie interesującym przypadkiem wydają się dwa dialogizujące ze sobą teksty: pierwszy Aleksandra Denisenki, w którym mowa jest o początku życia – młodości w Nowosybirsku, drugi Anatolija Sokołowa, gdzie wskazuje się na rozkwit i jesień życia w tym samym mieście, co należało odtworzyć w przekładzie (Denisenko on-line; Sokolov 2002).

Наша юность зацвела в Новосибирске, Нас повез вперед один локомотивь. (Denisenko)	W Nowosybirsku rozkwitała nasza młodość I ten sam pociąg nas przez życie wiózł.
Я пышно расцветал в Новосибирске, Пусть мою осень нынче видит он. (So- kołow)	W Nowosybirsku bujnie rozkwitałem Niechże zobaczy dzisiaj moją jesień.

W tłumaczeniu tekstów poetyckich nazwy własne dość często podlegają konwersji adaptującej do kultury przekładu bądź zastępowane są innymi, odnoszącymi się do kultury oryginału, a zarazem bardziej znanymi czytelnikowi tłumaczenia. Jednak kiedy w pracy naukowej wskazywana jest nazwa konkretnej miejscowości, taka zmiana nie jest możliwa.

Tym bardziej nie jest ona możliwa, gdy dany syberyjski toponim służy wyrażeniu syberyjskiego patriotyzmu, z czym spotykamy się np. w wierszu Władimira Nazanskiego *Все чугунное звук нарастает колес...* (*Dźwięk żelazny kół ciągle narasta...*) (Nazanskij on-line). Poeta wyraża w nim swoje uczucia do syberyjskiego miasta Wiliujsk (stolicy okręgu jakuckiego), które przeciwstawia Petersburgowi–Piotrogradowi–Leningradowi. W tekście pojawia się też opozycja rzek: Newa–Ob. Wypada przy tym odnotować, że Nazanski bazuje na systemie obrazów oraz na schemacie wersyfikacyjnym znanego utworu Osipa Mandelsztama *Ленинград* (*Leningrad*) (Mandelsztam 1983: 286). Powtarza on obserwowany u Mandelsztama schemat czterostopowego anapestu, a do swojego tekstu wprowadza parafrazowane słowa *Leningradu*, w tym wspomniane syberyjskie toponimy. W przekładzie trzeba więc odtworzyć zarówno „syberyjskość” Nazanskiego, jak i nawiązanie do mandelsztamowskiego tekstu. W przypadku fragmentów *Leningradu* wykorzystałam tłumaczenie Stanisława Barańczaka (Mandelsztam 1983: 287).

Я вернулся в мой город, знакомый до слез, До прожилок, до детских припухлых желез	Powróciłem do miasta , gdzie tylę lat żył – Znajomego do łez , do migdałków, do żył
--	---

Tłumacząc Nazanskiego, musiałam dostosować się do mandelsztamowskiego metrum oraz uwzględnić wspomniane nazwy własne.

Нет, увы , не Нева, Петербург, Ленинград – На Оби всем известный стоит город-сад; [...] Онеме в , созерцаю Вилюйский бульвар.	Nie, nie Newa , Petersburg i nie Leningrad – To na Оби wspaniały wyrasta gród- sad ; [...] Na Wiliujski w zachwycie spoglądam dziś bruk .
---	--

W przypadku tego tekstu, podobnie jak w wierszu Jeroszyna, zastosowałam transpozycję akcentu w nazwie miasta Leningrad. Przeniosłam go na ostatnią sylabę, uzyskując rym męski „Leningrad – sad”.

3. Podobieństwa i nawiązania intertekstualne w tłumaczeniu

Rozpatrzony tekst wskazuje na kolejny problem związany z tłumaczeniem cytatów obecnych w tekście naukowym, a mianowicie konieczność zachowania właściwych proporcji przy wskazywaniu podobieństwa między utworami dwóch różnych poetów.

Wiele spośród analizowanych przeze mnie tekstów poetyckich nawiązywało do utworów innych autorów, wykorzystywało obecne w nich obrazy, charakterystyczne zabiegi stylistyczne, a nawet całe fragmenty. Jeśli nawiązania te zostały wskazane w analizie, zachodziła konieczność wprowadzenia do przekładu takich samych odniesień. Na przykład, rozpatrując *Письмо горожанину или „Дым отечества”* (List do obywatela albo „Dym ojczyzny”) Władimira Bieriaziewa, zauważyłam włączenie do niego cytatu z osiemnastowiecznego twórcy Gawriły Dzierżawina, który do wiersza *Арфа* (*Harfa*) wprowadził łacińskie powiedzenie *Dulcis fumus patriae* (Berżew on-line; Derżawin 1798). Słowa mówiące o słodczy ojczystego dymu pojawiły się w tytule i w pierwszej zwrotce wiersza Bieriaziewa, gdzie mowa jest o syberyjskiej ojczyźnie. Rozpatrując wiersz syberyjskiego poety, wskazywałam te nawiązania, dlatego należało powtórzyć to wskazanie w przekładzie książki i przełożyć fragment zarówno *Harfy*, jak i *Listu*...

G. Dzierżawin	
Звучи, о арфа! ты все о Казани мне! Звучи, как Павел в ней явился благода- тен! Мила нам добра весть о нашей стороне: Отечества и дым нам сладок и приятен	O zabrzmij harfo! O Kazaniu śpiewaj! O dobrodzieju Pawle śpiewaj z całej siły! Więść o ojczyźnie dusze nam ogrzewa, W ojczyźnie nawet dym jest słodki, sercu miły
W. Bieriaziew	
Мы полжизни расходуем, чтобы понять, Где истоки души. Но далеко деревня. Остается грустить да на бога пенять. ... Сизый дым над Сибирью.	Aby duszę odnaleźć, los pojąć człowieczy Trzeba oddać pół życia. Lecz daleko jest wieś. Pozostaje nam tęsknić i Bogu złożyć ... siwy dym nad Syberią.

Wypada odnotować, że tego typu stosunek do Syberii jako ojczyzny i utożsamianie jej z Rosją to charakterystyczna cecha twórczości tzw. współczesnych syberyjskich poczwienników, stąd częste w mojej pracy wskazywanie na tę właśnie cechę danego tekstu. Przytoczę w tym miejscu dwa przykłady. Pierwszy z nich to poemat wspomnianego właśnie autora – *Бояновы uncтacy* (*Hipostazy Bojana*), w którym zauważamy podporządkowanie obrazów i metaforyki poetyce *Слова о полку Игореве* (*Słowo o wyprawie Igora*), tłumaczonego przez tegoż Bieriaziewa na współczesny język rosyjski. Tekst *Hipostaz* rozpoczynają słowa tego staroruskiego utworu, a wybrane frazy ze *Słowa...* zostały w nim wykorzystane w charakterze epigrafów do poszczególnych części poematu (Berâzev on-line; *Słowo...* 1978: 44). Ponadto trzeba zwrócić uwagę na charakterystyczny dla cerkiewnych recytatywów, powtarzający się schemat wersów o jednostajnym rytmie liczących dwanaście–trzyście sylab i zakończonych pauzą, co wymusza na odbiorcy spowolniony, rytmiczny tok odczytania. Przytoczony opis skłania tłumacza tekstu naukowego do określonego sposobu postępowania. Po pierwsze, niezależnie od istniejących polskich tłumaczeń *Słowa...*, takich jak prozatorski przekład Antoniny Obrębskiej-Jabłońskiej i Ziemowita Fedckiego czy poetycka wersja Juliana Tuwima, trzeba dokonać własnego tłumaczenia, wykorzystanego przez Bieriaziewa fragmentu, tak by zachować rytmiczny schemat oryginału i odtworzyć w języku polskim określone frazy, które w utworze rosyjskiego poety stały się epigrafami (*Słowo...*, tłum. Obrębska-Jabłońska, Fedcki 1971; *Słowo...*, tłum. Tuwim 1928). Stąd następująca propozycja tłumaczenia cytatu ze *Słowa...* oraz kolejnych tytułów części poematu, opatrzonych wspomnianymi epigrafami:

Боянъ бо вещей, аще кому хотяше песнь творити, то растекашется мыслию по древу, серым вълкомъ по земли, шизымъ орломъ подь облакы	bo wieszczu Bojan, jeżeli zechciał komu pieśni składać wśród drzew konarów błędził lotną myślą wilkiem szarym gonił po ziemi, a orłem śmigłym pod obłoki wzlatał.
--	--

ГОРОДСКОЙ ТОПОЛЬ <i>...мыслию по древу</i>	MIEJSKA TOPOLA <i>...wśród drzew konarów błędził lotną myślą</i>
ВОЛЧЬИЙ ВЕТЕР <i>...серым вълкомъ по земли</i>	WILCZY WIATR <i>...a wilkiem szarym gonił po ziemi</i>
ВЗЛЕТНАЯ ВОЛЯ <i>...шизымъ орломъ подь облакы</i>	PRAGNIENIE LOTU <i>...a orłem śmigłym pod obłoki wzlatał</i>

Po drugie, przekładając tekst Bieriaziewa starałam się odtworzyć schemat rytmiczny rosyjskiego pierwowzoru (cezurowany sześciostopowy jamb), co demonstruję poniżej, wytluszczając sylaby akcentowane. Dokonałam też próby wprowadzenia do polskiego wariantu archaizującej stylizacji na poziomie leksyki i składni.

Блажен, кто не ходил в советы нечестивых, Кто не топтал дорог на поприща греха. Блажен, кто пожалел безумных и ретивых. Блажен, кто не сидел в суде развратника.	Błogosławiony ten kto grzesznych rad nie słucha. Błogosławiony kto nie stąpa drogą zła , Kto litościwy jest i żarliwego ducha . Błogosławiony ten kto w nocie stały trwa .
--	--

Nieco inny problem pojawia się w tłumaczeniu słów z *Беловодье* (*Bielowodje*) tegoż autora, gdzie obserwujemy wyraźne nawiązanie do Puszkinińskiego *Proroka*. Wskazując w swojej pracy na to nawiązanie i dokonując tłumaczenia, postanowiłam wykorzystać istniejący przekład autorstwa Tuwima, co jednak okazało się nie do końca możliwe. Bieriaziew wprowadził do swojego wiersza puszkinińskie słowa „Верь и внимли”, czyli ‘wierz i słuchaj’, natomiast w polskim wariacie Tuwima czytamy „Wierz i twórz”, co nie pozwalało w pełni zobrazować intertekstualnego nawiązania (Berâzev online; Puškin 1977: 304; Puškin 1967: 373). Dlatego zastąpiłam tuwimowskie „twórz” przestarzałym „słysz”. Poniżej prezentuję przekład odpowiednich fragmentów wierszy *Bielowodje* oraz *Prorok*.

Стой, душа моя! Верь и внемли Стройной выси небесного хора (Bieriaziew)	Stój duszo moja! Wierz i słysz Wysokie tony niebiańskiego chóru!
«Восстань, пророк, и виждь, и внемли , Исполнись волею моей...» (Puszkin)	„Prorocze! Wstań i źrzyj! I twórz! [I słysz! – A.B.] Niech wola ma się w tobie zbudzi!...” (tłum. Tuwim)

Jeszcze jeden przykład tłumaczenia wiersza zawierającego element intertekstualny dotyczy utworu *Смуху* (*Wiersze*) Anatolija Żygulina (Žigulin on-line). Pojawia się tu więzień łagru, który czyta *Смерть поэта* (*Na śmierć poety*) Michała Lermontowa oraz strażnicy uznający ten właśnie wiersz za antyradziecki (Lermontov 1837).

„Вы, жадною толпой стоящие
у трона,
Свободы, Гения и Славы палачи!
Таитесь вы под сению закона,
Пред вами суд и правда
– все молчи!..”
[...]
– Как ты смеешь, сволочь,
Читать Антисоветские
Стихи!

Przytoczony w cudzysłowie fragment wiersza Lermontowa ma polskie tłumaczenie Wiesława Karczewskiego (Lermontow 1954: 5):

Wy, stojący przed tronem zgrają niewolniczą,
Wolność, Geniusz i Sława nie wstrzymały was,
Kaci! Pod stropy prawa kryjecie się w czas,
Przed wami sąd i prawda – niechaj milczą!

jednak przekład ten jest zbyt archaiczny, aby właściwie wybrzmieć jako cytat we współczesnym utworze i zilustrować teoretyczne rozważania, dlatego pozwoliłam sobie na własne tłumaczenie:

„Wasz chciwy tłum cisnący się
do tronu,
Wolności, Sławy i Geniuszu kaci!

Sąd, sprawiedliwość, prawda nic nie znaczą
 Czaicie się wciąż w prawa
 majestacie!”
 [...]

 – Jak śmiesz, swołoto,
 Czytać
 Antyradzieckie
 Wiersze!

Tę część moich rozważań zakończę kolejnym przywołaniem nazwiska Mandelstama, którego wiersz *Эта ночь непоправима...* (*Ta noc jest nieodwracalna...*) trawestował Anatolij Kobienkow, przekształcając, a raczej świadomie wypaczając, obserwowane w nim obrazy. Oba teksty opisują pogrzeb matki podmiotu lirycznego, ale różnią się sposobem opisu (Mandelstam 1983: 142; Kobenkov 2006). Kobienkow wprowadził do niego język potoczny i dokonał kolokwializacji tekstu. Zachował jednak czterostopowy tok trocheiczny, a także system przeplatanych żeńskich i męskich rymów. W tłumaczeniu wykorzystałam więc przekład wiersza Mandelstama autorstwa Marii Leśniewskiej, a następnie dostosowywałam do niego własne tłumaczenie tekstu Kobienkova, uwzględniając wprowadzone przez niego zmiany w stosunku do mandelstamowskich obrazów poetyckich (Mandelstam 1983: 143):

O. Mandelstam	A. Kobienkow
Эта ночь непоправима, А у вас еще светло. У ворот Ерусалима Солнце черное взошло. [...] Благодати не имея И священства лишены, В светлом храме иудеи Отпевали прах жены. И над матерью звенели Голоса израильян. Я проснулся с колыбели, Черным солнцем осиян.	Не печалуйся нимало, но отвлекшись от забот, проводили мою маму дождик, солнышко, народ. [...] как светил ей берег дальный, слава инобытие, как мы в спальне коммунальной обрелись за нее, [...] Не забуду — буду гадом, как, лопатами звеня, наповал могильным смрадом смерть ударила в меня...
O. Mandelstam – tłum. M. Leśniewska	A. Kobienkow – tłum. A.B.
Ta noc jest nieodwracalna, Ale u was jasno jeszcze.. Nad wrotami Jeruzalem	Nie zmartwieni, lecz zwolnieni z myśli o codziennym trudzie mamę moją szli pożegnać

Czarne słońce oto wzeszło. [...] Nie znający sakramentów, Pozbawieni daru łaski, Żydzi w swym przybytku świętym Oplakali proch niewiasty. I nad matką zawodziły Izraelskich modłów tony. Ja w kolebce się zbudziłem, Czarnym słońcem namaszczoney.	deszczyk, słonko, jacyś ludzie. [...] jak ją wołał brzeg daleki wychwalając inne życie, jak w sypialni komunalnej za nią poryczeliśmy się, [...] Nie zapomnę – byłbym gnidą, gdy dzwonili łopatami smród cmentarny mnie owionął śmierci, która była z nami...
--	---

4. Kompozycja oryginału – kompozycja przekładu

Rozpatrując utwór Kobienkova, odnotowaliśmy kolejne utrudnienie występujące przy tłumaczeniu cytatów poetyckich w tekście naukowym, a mianowicie wskazanie na elementy formalne analizowanego fragmentu wiersza, jego schematu rytmicznego, metrum, rymów, a także innych zabiegów poetyckich, np. obecnych w danym tekście powtórzeń. O ile współcześnie nie uważa się za konieczne odtwarzania w tłumaczeniu formy utworu poetyckiego, o tyle w omawianym przypadku może to być niezbędne. Jeśli np. analizujemy zmiany w obrębie systemu wersyfikacyjnego i inne, którym towarzyszy zmiana dynamiki wiersza, powinny one zostać unaocznione polskiemu czytelnikowi. Z taką sytuacją mamy do czynienia w *Молитве Сергия* (*Modlitwa Siergieja*) Baszunowa (Bašunov 1999). Wiersz tworzą dwie ośmiowersowe zwrotki, które można podzielić na dwa tetrastychy zbudowane na bazie amfibrachu z kataleksą w wersie pierwszym i czwartym. Budowie tej odpowiada okalający rym męski „заглянуть – путь” (w tłumaczeniu „czas – las”), w wersach środkowych wymieniający się na żeński „квадрате – пати” (w tłumaczeniu „kwadracie – braci”). Z wyjątkiem dwóch wersów pierwszej zwrotki jest to pięciostopowy amfibrach, dzięki czemu podczas czytania w świadomości odbiorcy powstaje wrażenie spokojnego toku wypowiedzi, spowolnionego opowiadania, charakterystycznego dla tempa opowieści o dawnych czasach, a jednocześnie przypominającego rytmizowane teksty staroruskich bylin. Z kolei późniejsze wprowadzenie dwu skróconych czterostopowych wersów przyspiesza tempo wypowiedzi i dynamizuje ją. Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, uznałam, że wspomniane zmiany wypada zilustrować w polskim tekście. Poniżej prezentuję oryginał i jego tłumaczenie.

В колодезный **сруб**, как в затмившийся **век**, заглянуть,
в прохладную **темень** и **глубь**, и в зеркальном **квадрате**
увидеть свое отраженье **среди пешая рати**

Димитрия – **русские двинулись в путь**

[...]

Димитрия – **русские двинулись в путь**
к Непрядве. Кликуши и **вороны**, **кыш!**

W studzienny zrąb **zajrzeć** – w zamglony miniony już **czas**

W ożywczy chłód **głębi** i **mrok**, a w lustrzanym **kwadracie**

Odbicie swe **ujrzeć** **śród hufców rycerskiej cnej braci**

Dymitra – **rosyjski już ruszył się las.**

[...]

Dymitra – **rosyjski już ruszył się las.**

Do rzeki Niepriadwy. A **kruki**, a **kysz!**

Podobnie w przypadku omawianych w pracy różnego rodzaju powtórzeń, choćby takich jak w *А река не полной полыни...* (*Rzeka nie jest pełniejsza od połyni...*) Bieriaziewa, gdzie napotykamy paralelne konstrukcje syntaktyczne: „а река не...”, „а погибель не...”, „колесо не...”, a także powtórzenia foniczne: „**полной полыни**”, „**более боли**”, „**колесо [...] колеи**”. W przekładzie zostały one odtworzone dzięki konstrukcjom: „rzeka nie...”, „śmierć nie...”, „długość koła nie...” oraz powtórzeniom „**pełniejsza od połyni**”, „**bolesna od bólu**”, „**koła [...] koleiny**” (Berâzev on-line):

<p>А река не полной полыни. А погибель не более боли. Колесо не длинней колеи</p>	<p>Rzeka nie jest pełniejsza od połyni Śmierć nie bardziej bolesna od bólu Długość koła nie przekracza koleiny</p>
---	--

Warto też poświęcić kilka słów tekstom, których budowa nie może zostać odtworzona, choćby ze względu na palindromiczność oryginału. W taki sposób skonstruowane są np. rosyjskie pseudohokku. Zacytuję jeden z nich autorstwa Borisa Grinberga.

Обе на портрете –

Вечны, но нынче...

Ветер,

Тропа, небо... (Grinberg 2003)

Palindromu nie można wprawdzie przełożyć adekwatnie do oryginału, jednak opisując tego typu twórczość, wypada przybliżyć ją czytelnikowi przekładu. Dlatego oprócz opisu postanowiłam zamieścić w polskiej wersji książki transkrypcję, która pozwoli ukazać palindromiczną naturę pseudohokku, oraz przekład filologiczny ukazujący semantyczną płaszczyznę tekstu.

[Obe na portrete – Wieczny, no nyncze... Weter, Tropa, nebo...]	Obie na portrecie – Wieczne, ale dzisiaj... Wiatr, Ścieżka, niebo...
--	---

Tłumaczenie filologiczne, a nawet próba artystycznego przekładu ze świadomym pominięciem struktury palindromicznej jest szczególnie przydatne, kiedy wiersze odnoszą się do problemów współczesnego życia, są wyrazem niezgody podmiotu lirycznego na rzeczywistość, w której żyje, uzewnętrzniają jego filozoficzne przemyślenia. O takiej sytuacji możemy mówić w przypadku wymierzonego przeciw konfliktowi w Czeczenii monopolindromicznego wiersza *Война людей (Чечня-95)* [*Wojna ludzi (Czeczenia-95)*]. Tekst rozpoczyna palindromiczny wers „Гробы в Выборг” (transkrypcja: Groby w Wybörg), czyli „Trumny na Wybörg...”, po czym następuje monopolindromiczna wypowiedź lirycznego „ja”, która składa się z siedmiu wersów (Grinberg on-line). Trzeba też zauważyć obecne w wierszu emocjonalne obrazy trumien, walki, wszy, tyfusu, wywołujące nieprzyjemne uczucie obrazy „kłujących igieł”, „szczelin”, „orgii oszustw”, „piekła”. W tym przypadku transkrypcja zatarłaby głębokie sensy zawarte w tekście, dlatego został on przetłumaczony filologicznie, a ponadto dokonałam próby tłumaczenia artystycznego, w którym skoncentrowałam się na odtworzeniu odczuwanych przez czytelnika emocji i odpowiadających za nie środków wyrazu artystycznego, takich choćby jak powtórzenia dźwięków [gr], [rg], [rt], [r]:

Oryginał	Transkrypcja	Przekład nieodwzorowujący struktury oryginału
...Гробы в Выборг... А нам бои и гром, тирада Колких игл о днице, Рты, вшы и тиф, Фар граффити и швы Тресчин долгих и Клок ада... Ритм оргии обмана.	[Groby w Wybörg] [A nam boi i grom, tirada] [kolkich igl o dniszcze] [Rty, wszy i tif,] [Far graffiti i szwy] [Treszczin dołgich i Kłok Ada] [Ritm orgii obmana]	Trumny na Wybörg... A dla nas walka, grom, tyrada Ostrych igieł o dno, Rany, tyfus i wszy, Reflektorów graffiti i szwy Szczelin długich Piekielna zdrada... Orgii oszustwa rytm

- Grinberg, В.Н. [Гринберг Б.Х.], „Война людей (Чечня-95)”, <http://future-art.ru/autors/grinberg.php>, (dostęp: 10 listopada 2013 r.).
- Grinberg, В.Н. [Гринберг Б.Х.], 2003, „Обе на портрете...”, <http://www.stihi.ru/2003/09/13-775>, (dostęp: 10 listopada 2013 r.).
- Kobenzov, А.И. [Кобенков А.И.], 2006, „Не печалюсь нимало...”, <http://magazines.russ.ru/druzhba/2006/10/ko3-pr.html>, (dostęp: 10 listopada 2013 r.).
- Kovaldži, K.V. [Ковальджи К.В.], „Прощай, СССР, салюты и парады...”, <http://www.sibogni.ru/archive/63/748>, (dostęp: 10 Listopada 2013 r.).
- Kozłowska Z., 1995, *O przekładzie tekstu naukowego (na przykładzie tekstów językoznawczych)*, Warszawa.
- Lermontov, М.Û. [Лермонтов М.Ю.], 1837, „Смерть Поэта”, *Фундаментальная электронная библиотека. Русская литература и фольклор*, <http://feb-web.ru/feb/lermont/texts/lerm06/vol02/le2-084-.htm>, s. 84–86, (dostęp: 10 listopada 2013 r.).
- Макаров, W.A. [Макаров В.А.], „Первый снег”, <http://mou004.omsk.edu.ru/geo/html/poetry.html>, (dostęp: 10 listopada 2013 r.).
- Mandelsztam, O., 1983, *Poezje*, Kraków.
- Монахов, V.V. [Монахов В В.], „Ноу-феня. Трилогия начинающего графомана”, <http://metapoetry.narod.ru/poetry/poet17/page37.htm>, (dostęp: 10 listopada 2013 r.).
- Nazanskij, V.O. [Назанский В.О.], „Все чугунее звук нарастает колес...”, <http://artnowosibirsk.ru/applications/poets/poets.php?id=13>, (dostęp: 10 listopada 2013 r.).
- Pieńkos, J., 2003, *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*, Kraków.
- Plâckovskij, M.S. [Пляцковский М.С.], „Увезу тебя я в тундру”, <http://www.karaoke.ru/song/1068.htm>, (dostęp: 10 listopada 2013 r.).
- Puškin, A.S. [Пушкин А.С.], 1977, „Пророк”, [w:] А.С. Пушкин, *Полное собрание сочинений в десяти томах*, t. 2, Ленинград s. 304.
- Puszkina A., 1967, *Prorok*, tłum. J. Tuwim, [w:] tenże, *Dzieła*, t. 1: *Wiersze*, Warszawa, s. 373.
- Słowo o polku Igoreve [Слово о полку Игореве], 1978, Москва.
- Słowo o wyprawie Igora*, 1928, tłum. J. Tuwim, wstęp i oprac. A. Bruckner, Kraków.
- Sokolov, A.E. [Соколов А.Е.], 2002, „Мои стихи заводятся как мыши...”, [w:] *Сибирские огни*, nr 5, <http://www.sibogni.ru/archive/17/109/>, (dostęp: 10 listopada 2013 r.).
- Solncev, R.H. [Солнцев Р.Х.], 1999, „Национальные литературы Сибири”

- [w:] *День и ночь*, nr 2, <http://www.krasdin.ru/1999-2/s042.htm>, (dostęp: 10 listopada 2013 r.).
- Tabakowska, E., 1990, „Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu”, [w:] *Teksty drugie*, nr 3, s. 97–114.
- Tabakowska, E., 1990, *O przekładzie na przykładzie. Rozprawa tłumacza z Europą Normana Daviesa*, Kraków.
- Вишняков, В.Е. [Вишняков М.Е.], 2006, „Последнее пиршество”, [w:] *Сибирские огни*, nr 11, <http://magazines.russ.ru/sib/2006/11/vi7.html>, (dostęp: 10 listopada 2013 r.).
- Warmuzińska-Rogóż, J. (oprac.), *Tłumaczenie tekstu naukowego*, el1.us.edu.pl/wf/mod/resource/view.php?id=129 (dostęp: 10 listopada 2013 r.).
- Wikipedia, [http://pl.wikipedia.org/wiki/T%C5%82umaczenie_\(przek%C5%82ad\)#T.C5.82umaczenie_naukowe](http://pl.wikipedia.org/wiki/T%C5%82umaczenie_(przek%C5%82ad)#T.C5.82umaczenie_naukowe) (dostęp: 10 listopada 2013 r.).
- Žigulin, A.V. [Жигулин А.В.], 1992, „Стихи...”, [w:] *Поэты Озерлага*, Братск, Братская городская типография, <http://www.memorial.krsk.ru/memuar/Ozerlag.htm>, (dostęp: 10 listopada 2013 r.).

The problem of translation of literary quotations in scientific texts

Summary

The article concerns the translation of a scientific text containing literary quotations, which poses difficulties for the translator that are different than those occurring in the case of a literary text. Quotations in scientific texts play a role that differs from the one performed while being distinct literary texts, and therefore their translation also has to be different. The research material was my own translation (from Russian into Polish) of my book in the field of literary studies. The article aimed at the analysis of translation of quotations occurring in the book. These quotations illustrate theoretical deliberations on such aspects as culturally-marked elements and intertext as well as the structural arrangement of the original work.

Keywords: literary translation, cultural elements, intertextuality

